

**УДЗЕЛ СЛАВАКАЎ І ЧЭХАЎ
У ПАДПОЛЬНЫМ І ПАРТЫЗАНСКІМ РУХУ
НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ: ПРАБЛЕМА ДАСЛЕДАВАННЯ**

Грамадзяне замежных краін апынуліся ў гады Другой сусветнай вайны на акупаванай тэрыторыі СССР, ў Беларусі, з розных прычынаў. Шмат хто з іх гвалтоўна сілай зброі быў накіраваны гітлераўцамі ў розныя рэгіёны рэспублікі ў складзе баявых і ахоўных часцей, рабочых каманд і іншых структур у якасці памагатых германскіх захопнікаў.

З'яўленне воінскіх фарміраванняў Славакіі, як краіны сатэліта вермахта, на акупаванай тэрыторыі Беларусі мае сваю перадгісторыю. Варта адзначыць, што 29–30 верасня 1938 г. было заключана так званае Мюнхенскае пагадненне чатырох дзяржаў – Англіі, Францыі, Германіі і Італіі адносна далейшага лёсу Чэхаславакіі. У сакавіку 1939 г. акупацыя і падзел гэтай краіны былі завершаны. Германія далучыла да сябе Чэхію і Маравію. Тэрыторыя Славакіі была выдзелена нямецкім кіраўніцтвам у асобную марыянеткавую дзяржаву. Пры гэтым частка славацкай тэрыторыі, у тым ліку другі па колькасці горад краіны Кошыца, адышла да саюзніка Германіі – Венгрыі [2, с. 79; 8, с. 7].

З пачаткам акупацыі СССР славацкі марыянеткавы ўрад 26 чэрвеня 1941 г. сфарміраваў Палявы экспедыцыйны корпус, злучэнні і часці якога былі ўведзены на тэрыторыю Заходняй Украіны. Славацкія войскі вялі

барацьбу з падраздзяленнямі Чырвонай арміі, якая апынулася ў акружэнні, а таксама з партызанамі на тэрыторыі Жытомірскай вобласці. У жніўні 1941 г. войскі корпуса з прычыны недастатковай мабільнасці былі выведзены на тэрыторыю Славакіі і рэарганізаваны. Замест корпуса былі сфарміраваны дзве дывізіі – 1-я мотарызаваная і 2-я ахоўная, як частка войск тылу вермахта. Дывізіі пераважна складаліся са славакаў, але сярод асабовага складу сустракаліся і чэхі, якія пражывалі на тэрыторыі Славакіі.

Камандаванне злучэннямі ажыццяўлялі славацкія генералы. Ахоўная дывізія («прыкрыцця») павінна была несці службу па ахове камунікацый на тэрыторыі Украіны і Беларусі. Дывізія складалася з двух няпоўных пяхотных палкоў, дапаможных часцей і налічвала каля шасці тысяч салдат і афіцэраў. Шлях дывізіі зімой – вясной 1942 г. са Славакіі на ўсход пралягаў праз Львоў, Цярнопаль, Праскураў (цяпер Хмяльніцкі), Жытомір, Оўруч [2, с. 71; 8, с. 8–9].

У пачатку мая 1942 г. у раёны Оўруча, Славечны і іншых населеных пунктаў з Кіева, Васількова, Фастава і Жытоміра славацкія палкі амаль у поўным складзе былі кінуты для ўдзелу ў карнай экспедыцыі супраць беларускіх партызан, якія базіраваліся на тэрыторыі Палескай вобласці. У Оўручы да славакаў далучыліся нямецкія і венгерскія часці. Наступ на партызан пачаўся шырокім фронтам і карнікі дайшлі да Мазыра. Пасля 10-дзённага адпачынку славацкім ваеннаслужачым 101-га палка была пастаўлена задача – абараняць ад партызан чыгуначны ўчастак Старушкі – Калінкавічы і Калінкавічы – Мазыр – Оўруч. Штаб і некаторыя падраздзяленні 101-га палка размясціліся ў Капцэвічах у будынку былой бальніцы. На ахову чыгункі Хойнікі – Аўрамаўская – Васілевічы – Рэчыца накіравалі 102-гі полк, а яго штаб стаў базіравацца ў Хойніках.

Штаб 2-й ахоўнай дывізіі дыслацыраваўся ў населеным пункце Казенкі Мазырскага раёна. Такім чынам падраздзяленні 2-й славацкай ахоўнай дывізіі былі расквартыраваны ў Мазыры, Казенках, Калінкавічах, Капцэвічах, Жыткавічах, Ельску, Васілевічах, Брагіне, Лісках, Муляраўцы, Пцічы, Старушках, Курыцічах і іншых населеных пунктах для ўмацавання акупацыйных гарнізонаў на чыгуначных магістралях і барацьбы з партызанамі. У сваю чаргу, 101-ы і 102-і славацкія палкі апынуліся ў зоне дзейнасці гомельскіх, мінскіх і палескіх партызанскіх фарміраванняў [2, с. 77–78, 102–104; 6, с. 53, 249; 7, с. 203; 8, с. 15, 58, 65, 136; 9, с. 246; 13, с. 247].

У шэрагу публікацый сустракаюцца звесткі, што першыя славацкія падраздзяленні пачалі прыбываць на тэрыторыю Беларускага Палесся яшчэ ў канцы зімы – ранняй вясной 1942 г. Па сцверджанні былога сакратара Гомельскага падпольнага абкама ЛКСМБ А.Д. Рудака, у лютым 1942 г. упершыню стала вядома аб з'яўленні славакаў на Гомельшчыне – на тэрыторыі Лоеўскага раёна. [8, с. 283–284].

У дзённіку кіраўніка падпольнай групы «Смугнар» Канстанціна Ярмілава згадана аб перамяшчэнні вялікай колькасці чэхаславацкіх войск у напрамку райцэнтра Васілевічы 10 сакавіка 1942 г. і аб іх дыслакацыі

ў Калінкавічах па стане на 18 мая 1942 г. [10, с. 267]. У інфармацыі пра карную аперацыю «Бамберг» (20.03–4.04. 1942) паведамляецца, што падраздзяленні 102-га славацкага палка ўдзельнічалі ў блакадзе Акцябрска-Любанскай партызанскай зоны і вялі наступленне з тэрыторыі Капаткевіцкага раёна [1, с. 56–57].

Пры атрыманні звестак аб масавай перадыслакацыі ваеннаслужачых 2-й славацкай дывізіі («прыкрыцця») на акупаваную тэрыторыю Беларускага Палесся Мінскі і Гомельскі падпольныя абкамы КП(б)Б, штаб злучэння партызанскіх атрадаў Мінскай і Палескай абласцей даручылі камандаванню партызанскіх падраздзяленняў арганізаваць назіранне за паводзінамі славакаў.

Да выканання такой задачы былі падключаны падпольшчыкі і партызанскія сувязныя. Праз некаторы час ад іх была атрымана інфармацыя, сутнасць якой заключалася ў тым, што большасць славацкіх ваеннаслужачых з нянавісцю ставіліся да немцаў, прыязна адносіліся да мясцовых жыхароў, стараліся ўхіляцца ад узброеных сутыкненняў з партызанамі ў выпадках, калі гітлераўскае камандаванне ўключала славацкія падраздзяленні ў склад сваіх карных атрадаў у Ельскім, Капаткевіцкім, Петрыкаўскім, Мазырскім і іншых раёнах. Нярэдка славакі аказвалі дапамогу мясцовым жыхарам, усяляк перашкаджалі адпраўцы моладзі ў Германію, бралі людзей да сябе на работу, аказвалі мясцоваму насельніцтву медыцынскую дапамогу, перадавалі моладзі сваё абмундзіраванне, што з'яўлялася своеасаблівай абаронай ад немцаў. Сярод славакаў і чэхаў былі камуністы, актыўныя антыфашысты, якія з першых дзён прыбыцця на тэрыторыю Беларусі сталі шукаць кантакты з партызанамі і падпольшчыкамі. Звесткі аб настроях сярод славакаў і чэхаў паступілі ад камандавання атрадаў у Мінскі і Гомельскі падпольныя камітэты КП(б)Б і штаб партызанскага злучэння Мінскай і Палескай абласцей [2, с. 118; 6, с. 53–54; 7, с. 203; 8, с. 16].

Атрыманая інфармацыя аб сітуацыі ў падраздзяленнях 2-й ахоўнай славацкай дывізіі, якія дыслацыраваліся на тэрыторыі Гомельскай і Палескай абласцей, была тэрмінова даведзена да ЦК КП(б)Б. У адказ Цэнтр рэкамендаваў аператыўна ўстанавіць сувязі са славакамі і чэхамі, падключыўшы да гэтай працы надзейных людзей. Мінскі падпольны абкам КП(б)Б, улічваючы важнасць пастаўленай задачы, на адным са сваіх пасяджэнняў разгледзеў шляхі работы па наладжванні кантактаў з салдатамі і афіцэрамі 101-га палка. Для сувязі са славакамі і чэхамі была сфарміравана спецыяльная група на чале з работнікам абкама КП(б)Б І.В. Скалабанам. У такім самым напрамку разгарнулі дзейнасць падпольныя райкамы КП(б)Б, камандаванне партызанскіх атрадаў і груп, падпольшчыкі Брагінскага, Ельскага, Калінкавіцкага, Капаткевіцкага, Мазырскага, Петрыкаўскага, Хойніцкага, Нараўлянскага раёнаў [6, с. 54; 7, с. 204–205; 8, с. 16–18; 16, с. 353].

Падпольшчыкі і партызанскія сувязныя з вялікай рызыкай для свайго жыцця пранікалі ў месцы размяшчэння славацкіх воінскіх падраздзяленняў, устанаўлівалі сувязі з салдатамі і малодшымі афіцэрамі, праводзілі агітацыйную работу. Сустрэчы з прадстаўнікамі ад славацкіх ваеннаслужачых мелі

сувязныя з атрадаў А. А. Жыгара і Р. І. Краўца. Партызаны і падпольшчыкі займаліся разлажэннем гарнізонаў у Ельску, Казенках, Мазыры. Напрыклад, падпольшчыкі Ельскага раёна А. А. Козінцаў, Ф. М. Садольскі, І. Р. Шульга перадавалі славакам зводкі Саўінфармбюро, антыфашыскія лістоўкі, звароты. Перапіска са славацкімі ваеннаслужачымі праз сваіх сувязных вялася камандаваннем Гомельскага атрада «Большавік». Пад уплывам агітацыі і ў сувязі з пашырэннем партызанскага руху на тэрыторыі Беларускага Палесся ў славацкіх часцях разгортваўся антыфашысцкі падпольны рух.

Славакі, нягледзячы на забарону сустрэчаў з мясцовым насельніцтвам, наладжвалі кантакты не толькі з жыхарамі населеных пунктаў, але і з партызанамі. Усё гэта садзейнічала пастаяннаму пашырэнню і ўмацаванню сувязяў партызан і падпольшчыкаў са славацкімі гарнізонамі. Славацкія антыфашысты паведамлялі графікі руху ваенных эшалонаў, перадавалі схемы аховы чыгуначных станцый, паўстанкаў і раз'ездаў, звесткі аб дыслакацыі і колькасным складзе славацкіх і нямецкіх падраздзяленняў, аб парадку прызначэння каравулаў і іх змены. З лета 1942 г. распачаўся пераход салдат і афіцэраў у партызанскія атрады. Некаторым ваеннаслужачым-славакам камандаванне атрадаў раіла заставацца на сваіх пасадах у акупацыйных падраздзяленнях, каб здабываць і перадаваць праз сувязных і падпольшчыкаў разведдазеныя, а таксама для агітацыі сярод саслужыўцаў неабходнасці выхаду ў лес [6, с. 53; 7, с. 213; 8, с. 9, 105; 9, с. 258].

Пераход славакаў у партызанскія падраздзяленні адбываўся як групамі, так і паасобку. Такія акцыі старанна рыхтаваліся, каб не зашкодзіць сем'ям ваеннаслужачых, якія заставаліся ў Славакіі. Малодшых афіцэраў і салдат, які перайшлі на бок партызан, акрамя апэратыўнага ўключэння ў баявую работу, сталі прыцягваць для напісання лістоў славакам у гарнізоны з прапановамі разгортваць у сваіх падраздзяленнях антыфашысцкую дзейнасць. Так, малодшы афіцэр Я. Майер, знаходзячыся ў Капаткевіцкім атрадзе, у жніўні 1942 г. напісаў некалькі зваротаў сваім суайчыннікам. Лісты былі распаўсюджаны пры дапамозе сувязных сярод славакаў у ваенных гарнізонах Мазыра, Капаткевічаў, Петрыкава, Жыткавічаў. Праз некаторы час камандзіру атрада А. А. Жыгару сталі прыходзіць лісты ад славакаў 101-га палка, раскватараванага ў Капцэвічах і іншых населеных пунктах. Першы ліст быў датаваны 13 жніўня 1942 г. У ім славакі адзначалі, што партызаны паспяхова падрываюць нямецкія эшалоны і абяцалі не перашкаджаць у гэтай справе, прасілі не забіваць іх суайчыннікаў і выказвалі спадзяванне на хуткі пераход на бок савецкіх патрыётах. Камандаванне атрада, у сваю чаргу, прасіла славакаў аказаць спрыянне ў падрыве нямецкага транспарту, у прадстаўленні дадзеных аб руху цяжкіх, заклікала ліквідоўваць нямецкіх афіцэраў і пераходзіць на бок партызан. У выніку перапіскі 20 жніўня 1942 г. адбылася першая сустрэча прадстаўнікоў атрада і групы славакаў [2, с. 105; 7, с. 206–207, 213; 8, с. 47].

За кароткі час былі ўстаноўлены сувязі з усімі славацкімі падраздзяленнямі 101-га палка, якія размяшчаліся на чыгуначнай лініі ў раёне дзейнасці злучэння партызанскіх атрадаў Мінскай і Палескай абласцей. У жніўні 1942 г. каля вёскі Белёў Жыткавіцкага раёна адбылася сустрэча партызан атрада

А.І. Далідовіча з групай славацкіх салдат, па выніках якой на савецкі бок перайшлі больш за 10 чалавек. Разведгрупа атрада імя А. В. Суворова (камандзір М. П. Бумажкоў) падчас выканання задання па мініраванні чыгункі ў раёне вёскі Міхедавічы Петрыкаўскага раёна сутыкнулася з узводам славакаў, якія ахоўвалі дарогу. Праз некалькі дзён гэта вайсковая адзінка на чале з Сарокам перайшла на бок партызан і ўлілася ў іх баявы калектыў. Група разам з беларускімі партызанамі ўдзельнічала ў шматлікіх баявых аперацыях. Актыўней сувязі паміж партызанамі і славацкімі ваеннаслужачымі ўстанаўліваліся ў тых выпадках, калі апошнія неслі службу на аб'ектах, аддаленых ад штабоў палкоў ці батальёнаў [2, с. 109–110; 7, с. 209–211].

Ужо з вясны 1942 г. разгарнуў сваю падпольную дзейнасць у Капаткевічах, Калінкавічах, Мазыры, Петрыкаве, Жыткавічаў і іншых населеных пунктах начальнік штаба 101-га славацкага палка Ян Налепка. Ён падтрымліваў цесную сувязь з камандаваннем партызанскіх фарміраванняў Мінскай і Палескай абласцей і, рызыкуючы сваім жыццём, выконваў важныя заданні [2, с. 125].

Па дамоўленасці камандавання партызанскага злучэння Мінскай і Палескай абласцей з начальнікам штаба 101-га славацкага палка Янам Налепкам рыхтаваўся масавы пераход у лес ваеннаслужачых часці разам са зброяй. Нягледзячы на тое, што немцы праз сваіх агентаў даведаліся аб акцыі і практычна сарвалі яе, некаторым салдатам удалося перайсці да партызан. Першая група славакаў у складзе 33 чалавек выйшла ў Капаткевіцкі атрад каля вёскі Камаровічы 15 верасня 1942 г., а другая, колькасцю 48 ваеннаслужачых, далучылася да партызан у сярэдзіне кастрычніка 1942 г. у вёсцы Фаставічы. Яшчэ 15 славацкіх салдат, якія ахоўвалі чыгуначную дарогу ў раёне ст. Старушкі, перайшлі на бок партызан 11 лістапада 1942 г. Славакі-ваеннаслужачыя прынеслі з сабой у атрад вінтоўкі, шмат патронаў, амуніцыю [3, с. 373–374; 7, с. 212; 8, с. 48].

У сувязі з масавым прыбыццём славакаў са 101-га палка ў Капаткевіцкі атрад, быў створаны ўзвод, а на пачатку 1943 г., пасля арганізацыі 125-й Капаткевіцкай брыгады, ў ёй сфарміравалася рота пад камандаваннем малодшага афіцэра Анрэка. Пазней камандзірам роты стаў Ян Мікула. Частка славакаў была зведзена ў асобную групу падрыўнікоў на чале з Густавам Лазарам і ўключана ў дыверсійнае падраздзяленне Р. А. Такуева. Аб пераходзе славацкіх салдат і афіцэраў на бок партызан неаднаразова паведамлялася ў зводках Саўінфармбюро. 1 студзеня 1943 г. у вёсцы Фаставічы Капаткевіцкага раёна славакі прынялі прысягу беларускага партызана [2, с. 110–111; 3, с. 374; 8, с. 48–49; 13, с. 257].

Шчыльныя сувязі са славакамі ўстанавілі партызаны і падпольшчыкі Калінкавіцкага раёна. Шмат каштоўнай інфармацыі перадаў партызанам начальнік палявой пошты станцыі Галявіцы Міхаіл Фрыга. Важныя разведдазвесткі, а таксама патроны, гранаты, вінтоўкі атрымлівалі партызаны ад славацкага антыфашыста пісара штаба батальёна Рудольфа Ляндацкага, які знаходзіўся ў Юравічах. Разведзвесткі датычыліся камунікацый і немецкіх войск у гарнізонах, размешчаных у Калінкавічах, Хойніках, Юравічах. Пры

пагрозе арышту славакі-антыфашысты з дапамогай сувязных аператыўна сыходзілі ў партызанскія атрады. Усяго да партызан Калінкавіцкага раёна далучыліся дзясяткі ваеннаслужачых-славакаў з розных гарнізонаў [10, с. 313].

На працягу восені 1942 – першай паловы 1943 г. мелі месца пераходы славакаў у партызанскія фарміраванні Брагінскага, Хойніцкага, Мазырскага, Ельскага, Лоеўскага і іншых раёнаў Гомельшчыны. Летам 1942 г. у Хойнікі для аховы чыгуначнай станцыі і ўчастка дарогі Калінкавічы – Васілевічы – Аўраамаўская быў перамешчаны славацкі батальён. Партызанскай групе і падпольшчыкам райцэнтра на чале з Я. І. Казачуком удалося хутка ўстанавіць сувязі з антыфашыстамі падраздзялення. Па першым часе славакі перадалі партызанам праз сувязных некаторую колькасць зброі і боепрыпасаў. У далейшым, дзякуючы карпатлівай агітацыйнай рабоце падпольшчыкаў і партызан, а таксама дзейнасці антыфашыстаў, славакі сталі пераходзіць у партызанскія адзінкі Хойніцкага раёна (камандзіры В. Р. Карась і Н. А. Бельскі) і ў партызанскія падраздзяленні Гомельскай вобласці.

Першая група славакаў-антыфашыстаў выехала ў лес на легкавым аўтамабілі з боепрыпасамі. На працягу некалькіх месяцаў з гарнізона на бок партызан перайшлі больш за 50 чалавек, таму ў канцы 1942 г. батальён стаў небяздольным і быў пераведзены ў іншае месца. У лютым 1943 г. гітлераўцы перакінулі ў Хойнікі славацкае падраздзяленне 102-га палка. У канцы красавіка 1943 г. з гарнізона пры дапамозе групы славакаў-антыфашыстаў, падпольшчыкаў і партызан рыхтаваўся пераход асабовага складу роты ў Калінкавіцкі атрад. Аднак у сувязі з раптоўным змяненнем месца дыслакацыі славацкага падраздзялення перайсці да партызан змаглі толькі некалькі чалавек. Адносная няўдача не спыніла работу па разлажэнні славацкіх падраздзяленняў, што заставаліся ў Хойніках. Так, у выніку агітацыйнай дзейнасці аднаго са славацкіх афіцэраў, які ваяваў у атрадзе ім. К.Я. Варашылава, у партызанскае падраздзяленне з гарнізона Хойнікі перайшлі да 10 чэхаў і славакаў, а таксама некалькі югаслаўскіх салдат [6, с. 35, 53, 250–251, 254; 3, с. 374–375; 8, с. 308–309; 11, с. 240; 14, с. 91].

Да канца 1942 г. да партызан перайшла значная частка 101-га палка, у асноўным ў атрады пад камандаваннем А.А. Жыгара і Р.І. Краўца. У сувязі з частымі пераходамі ваеннаслужачых-славакаў з гэтай часці ў партызанскія падраздзяленні гітлераўскае камандаванне ў канцы 1942 г. перакінула полк з раёна Капаткевічаў на ахову чыгункі Ельск – Оўруч, а для аховы лініі Жыткавічы – Калінкавічы выставіла нямецкія войскі. На новым месцы дыслакацыі 101-га палка камандаванне мясцовых партызан і падпольшчыкі Ельскага раёна аператыўна ўстанавілі кантакты са славацкімі ваеннаслужачымі-антыфашыстамі.

Афіцэр штаба палка Куцік, які меў радыёпрыёмнік, рэгулярна знаёміў партызанскіх сувязных і падпольшчыкаў з маскоўскімі навінамі. Ад Куціка, афіцэра Яночыка, работніка штаба Дрожыка паступалі звесткі аб колькасным складзе і ўзбраенні гарнізонаў праціўніка, наяўнасці і размяшчэнні абаронных аб'ектаў, планаванні гітлераўцамі акцый супраць партызан і падполь-

шчыкаў. Славацкія антыфашысты папярэджвалі тых, на каго ўжо былі падрыхтаваны дакументы для ўгону ў Германію, аб небяспецы, якая пагражала сувязным. Славацкія ваеннаслужачыя памагалі савецкім патрыётам здабываць пропускі для паездак у Мазыр і Калінкавічы. Праз разведчыкаў Ельскага партызанскага атрада (камандзір А. С. Мішчанка) у гарнізоны, размешчаныя ў райцэнтры, станцыі Славечна, раз'ездзе Багуцічы пастаянна дастаўляліся агітацыйныя матэрыялы: лістоўкі, звароты, зводкі Саўінфармбюро.

Арганізаваныя падпольшчыкамі і сувязнымі сустрэчы партызан і славакаў садзейнічалі таму, што ў Ельскі атрад перайшлі 17 ваеннаслужачых-славакаў [7, с. 213, 288; 17, с. 181–182; 9, с. 263, 265, 267].

Нягледзячы на змены ў дыслакацыі 101-га славацкага палка, шукаліся шляхі для пераходу на бок партызан Ельскага раёна вялікай колькасці ваеннаслужачых. Аднак падрыхтаваны Янам Налепкам выхад славацкіх салдат і афіцэраў у лес сарваўся з прычыны здрады. Лагер 101-га палка быў ачэплены эсэсаўскім падраздзяленнем. У такой складанай сітуацыі групе славакаў у ноч з 14 на 15 мая 1943 г. удалося прарвацца за межы лагера і далучыцца да ўкраінскага злучэння на чале з А. М. Сабуравым [3, с. 373–374; 7, с. 213–214; 8, с. 48, 63; 9, с. 264].

Вынікова папрацавалі ва ўстанаўленні кантактаў са славацкімі ваеннаслужачымі партызанамі і падпольшчыкі Мазырскага раёна. Дзякуючы ім 22 лістапада 1942 г. з лагера для савецкіх ваеннапалонных у Казенках змаглі выйсці некалькі афіцэраў і чырвонаармейцаў, а таксама ваеннаслужачых-славакаў, якія служылі ахоўнікамі. Уцекачы праз некаторы час сталі партызанамі злучэння С.А. Каўпака У канцы сакавіка 1943 г. у Мазырскі атрад былі прыняты першыя 12 славацкіх салдат, бо яны не маглі далей мірыцца са зверствамі немцаў, што чыніліся ў адносінах да мясцовага насельніцтва.

Несумненнай удачай у рабоце па разлажэнні славацкага гарнізона ў населеным пункце Казенкі стала прыцягненне 10 красавіка 1943 г. на бок партызан начальніка сувязі 2-й славацкай дывізіі Яна Газуха, які быў аператыўна перапраўлены ў Маскву. Самы масавы пераход славакаў у склад мазырскіх партызан адбыўся 5 мая 1943 г., калі ў атрад прыбылі 20 чалавек са стралковай зброяй і сотнямі гранат. Немцы былі моцна занепакоены сітуацыяй з уцёкамі славакаў і пры малейшых падазрэннях мянялі дыслакацыю падраздзяленняў. З гэтай прычыны не ўдалося ажыццявіць пераход славакаў з гарнізона Мытва Мазырскага раёна, бо яго асабовы склад быў па трывозе зняты і перакінуты ў Корасень. Славакі з гарнізонаў Мазырскага раёна пераходзілі таксама ў партызанскія атрады суседніх раёнаў. Пры дапамозе мясцовай падпольшчыцы Ю. Ахраменкі з вёскі Міхалкі, дзе размяшчаўся акупацыйны батальён для аховы станцыі і ўчастка чыгункі Калінкавічы – Оўруч, 17 мая 1943 г. у атрад Нараўлянскага раёна перабраліся шэсць узброеных чэхаў і славакаў. У далейшым з ваеннаслужачых славацкай

дывізіі, якія перайшлі на бок партызан Нараўлянскага раёна, спачатку быў сфарміраваны ўзвод, а пазней – самастойнае падраздзяленне. [8, с. 51–53; 11, с. 240, 262, 276; 16, с. 395–396].

У сувязі з немагчымасцю спыніць масавыя пераходы славакаў да партызан і ізаляваць асабовы склад 101-га і 102-га палкоў ад мясцовага насельніцтва, нежаданнем большасці ваеннаслужачых удзельнікаў у аперацыях супраць беларускіх партызан, пасіўнасцю пры ахове нямецкіх камунікацый тылавых аб'ектаў, сістэматычнай перадачай камандаванню атрадаў праз сувязных і падпольшчыкаў сакрэтных звестак гітлераўскае камандаванне стала прыбягаць да рэпрэсій супраць воінаў-антыфашыстаў і правяло кардынальную рэарганізацыю славацкай дывізіі. Частка салдат і афіцэраў дывізіі былі адпраўлены на радзіму. 10 чэрвеня 1943 г. завочна быў аб'яўлены смяротны прысуд Яну Налепку і яшчэ двум былым ваеннаслужачым, а таксама заўважна зменены склад дывізіі. Яе значна папоўнілі гвалтоўна мабілізаванымі прызыўнікамі 1942 года. Само злучэнне было перайменавана ў 2-ю пяхотную дывізію і перакінута ў асноўным на тэрыторыю Мінскай вобласці [3, с. 375; 7, с. 287–288; 8, с. 10–11].

Знаходзячыся ў шэрагах беларускіх партызанскіх атрадаў і брыгад, а таксама застаючыся ў складзе ахоўных падраздзяленняў славакі-антыфашысты ўносілі важкі ўклад ў выніковае правядзенне дыверсійнай дзейнасці на нямецкіх камунікацыях, аперацый па разгроме акупацыйных гарнізонаў, у паспяховае адбіццё карных аперацый. Слаўнай баявой старонкай у гісторыі ўзаемаадносін беларускіх партызан і славакаў-антыфашыстаў з'яўляецца маштабная аперацыя па падрыве ў ноч з 2 на 3 лістапада 1942 г. 150-метровага чыгуначнага маста праз раку Пціч на магістралі Брэст – Гомель.

Па-першае, славакі перадалі партызанам дакументы аб нямецкіх інжынерных аб'ектах у раёне правядзення аперацыі. Па-другое, славакі паабяцалі не аказваць ніякіх перашкод перамяшчэнню партызан з боку Петрыкава і Муляраўкі. Па-трэцяе, пры дапамозе славакаў гарнізона Пціч на чале з падпаручнікам Імрыхам Лысаком, які падтрымліваў шчыльную сувязь з Янам Налепкам, быў распрацаваны план дыверсіі. Паспех аперацыі стаў сведчаннем баяздольнасці і сілы партызан, садзейнічаў падвышэнню іх аўтарытэту сярод славацкіх афіцэраў і салдат. Разбурэнне маста дазволіла прыпыніць рух па чыгунцы Брэст – Гомель у Капаткевіцкім раёне на 18 сутак.

Яшчэ адна буйная дыверсія пры ўдзеле славацкіх антыфашыстаў была ажыццёўлена 9 снежня 1942 г. Быў падарваны важны тылавы аб'ект акупантаў – чыгуначны мост на рацэ Бобрык на лініі Калінкавічы – Жыткавічы ў Петрыкаўскім раёне. Перад аперацыяй камандаванне злучэння партызанскіх атрадаў Мінскай і Палескай абласцей звязалася з Янам Налепкам, які цвёрда запэўніў, што батальён з месца дыслакацыі на станцыі Капцэвічы не будзе весці баявыя дзеянні супраць удзельнікаў аперацыі. У выніку падрыву маста рух па чыгунцы быў спынены на 7 сутак [1, с. 87, 512; 2, с. 141–143; 4, с. 571; 5, с. 487; 8, с. 48–49].

Адразу па прыбыцці ў партызанскія атрады славакаў-антыфашыстаў далучалі да баявой дзейнасці, найперш прыцягвалі для правядзення дыверсій. З іх ліку ствараліся асобныя групы падрыўнікоў. Іх таксама ўключалі ў склад ужо існуючых дыверсійных адзінак. Першая аперацыя на камунікацыях з удзелам групы славакаў, якія перайшлі на бок партызан, адбылася ў снежні 1942 г. Падчас мініравання маста ў раёне вёскі Аголіцкая Рудня падрыўнікі з Капаткевіцкага атрада былі выяўлены і абстраляны патрулём. У крытычнай сітуацыі партызаны-славакі адкрылі агонь па праціўніку і пачалі дэманстра-тыўна адыходзіць у бок лесу. Тым самым яны адцягнулі ўвагу патруля ад маста, што дазволіла мінёрам залажыць узрыўчатку і падарваць мост.

Яшчэ шмат іншых паспяховых аперацый правялі славакі-падрыўнікі (камандзір аддзялення Густаў Лазар) у складзе 125-й Капаткевіцкай брыгады. Падчас адной з дыверсій у ліпені 1943 г. група падрыўнікоў на чале з Віктарам Прысадам пусцілі пад адхон паравоз і некалькі вагонаў у раёне вёскі Коржаўка. У аддзяленні падрыўнікоў умелым мінёрам паказаў сябе славак Іосіф Ашвер. На яго баявым рахунку падарваных 10 воінскіх эшалонаў, а таксама пяць паравозаў, падбітых з процітанкавага ружжа. Сярод паспяховых дыверсій І. Ашвера паравоз, падбіты 18 жніўня 1943 г., і шэсць рэек, перабітыя толавымі шашкамі 28 жніўня 1943 г. на чыгунцы Брэст – Гомель [2, с. 111–112; 13, с. 259–260].

Адразу пасля прыходу ў красавіку 1943 г. у 1-ы партызанскі атрад (камандзір А. Л. Жыльскі) Мазырскага раёна славакі былі ўключаны ў групу падрыўнікоў і складалі там большасць. Па загадзе камандавання ў канцы красавіка 1943 г. група славакаў-мінёраў у колькасці чатырох чалавек пусціла пад адхон паравоз і 25 вагонаў з боепрыпасамі і нямецкай аховай. Пры непасрэдным удзеле славакаў з красавіка 1943 г. па студзень 1944 г. на чыгуначнай лініі Мазыр – Оўруч было падарвана 10 нямецкіх эшалонаў з жывой сілай і тэхнікай, а таксама знішчана на дарогах 29 аўтамашын праціўніка [11, с. 262, 276].

Больш за 10 славакаў-партызан дзейнічала ў складзе групы падрыўнікоў атрада «Большавік» 37-й Ельскай брыгады, якая падчас аперацыі «Канцэрт» у канцы верасня 1943 г. вывела з эксплуатацыі ўчастак чыгункі Ельск – Багуцічы [9, с. 265–266]. Ваенна-тэхнічныя навыкі славакаў шырока выкарыстоўваліся для вырабу выбуховых рэчываў. Так, адзін з перайшоўшых у атрад А.І. Далідовіча ваеннаслужачых здабываў тол са снарадаў і авіяцыйных бомб, якія не разарваліся. Тым самым пашыраліся баявыя магчымасці партызан у правядзенні дыверсій на камунікацыях акупантаў [7, с. 211]. У брыгадзе імя С. М. Кірава Нараўлянскага раёна славакі, якія перайшлі на бок партызан, неаднаразова разам з мясцовымі байцамі ўдзельнічалі ў баявых аперацыях. З часам з ліку славакаў было створана аддзяленне, якое правяло некалькі паспяховых дыверсій на камунікацыях. Так, у пачатку лістапада 1943 г. аддзяленне славакаў на дарозе Оўруч – Даўледы з засады знішчылі аўтамашыну і 10 гітлераўцаў [6, с. 488].

Адзін з першых сумесных удараў па варожым гарнізоне быў нанесены ў снежні 1942 г. Славакі ў складзе атрадаў імя К. Я. Варашылава (камандзір К. М. Бакун) і Даманавіцкага (камандзір М. А. Чарнавусаў) Калінкавіцкага раёна ўдзельнічалі ў налёце на нямецка-паліцэйскі гарнізон у саўгасе «Ліпава» Васілевіцкага раёна. У выніку ўдалай аперацыі атрады разграмілі апорны пункт ворага, ліквідавалі дзясяткі акупантаў, 18 чалавек узялі ў палон. У гэтым баі смерцю храбрых загінулі 7 партызан, у тым ліку славак Міхаіл Фрыга, адзін з лепшых разведчыкаў атрада імя К. Я. Варашылава. У якасці трафеяў партызаны ўзялі два станкавыя кулямёты, 30 вінтовак, ваеннае снаражэнне. У саўгасе знаходзілася 700 галоў буйной рагатай жывёлы, 350 свіней, шмат авечак і птушкі, 200 тон хлеба, падрыхтаваных акупантамі для адпраўкі ў Германію. Частку з нарабаванага гітлераўцамі партызаны раздалі мясцовым жыхарам. Немцы больш не рабілі спроб аднавіць свой гарнізон у населеным пункце [6, с. 35].

Партызаны-славакі ўдзельнічалі практычна ва ўсіх буйных аперацыях, якія праводзілі атрады Петрыкаўскага раёна. Адзін з першых такіх сумесных баёў адбыўся ў пачатку 1943 г. каля вёскі Грабаў. Населены пункт знаходзіўся на краі Акцябрска-Любанскай партызанскай зоны, непадалёку ад чыгункі, таму немцы хацелі яго захапіць, каб перакрыць партызанам выходы да чыгункі. У вёсны часта размяшчаліся партызанскія штабы, адсюль ажыццяўлялася непасрэднае кіраўніцтва партызанскімі аперацыямі. Гэта былі своеасаблівыя вароты ў Любанскі раён. У баі за вёску Грабаў вызначылася рота славакаў на чале з Андракам і змешаная рота беларускіх і славацкіх партызан на чале з М. А. Ганчаровым. Аб упартасці бою сведчыць тое, што ён працягваўся ўвесь дзень. Акупантам не ўдалося прасунуцца далей за вёску Грабаў, якая была разбурана і спалена акупантамі [13, с. 258].

Гісторыя дачыненняў беларускіх партызан і антыфашыстскага падполля ў 2-й славацкай дывізіі ўтрымлівае нямала фактаў дапамогі славацкіх падраздзяленняў партызанскім фарміраванням Гомельскай, Мінскай і Палескай абласцей у іх барацьбе з акупантамі. У верасні 1942 г. славакі з гарнізона Ліскі аказалі спрыянне партызанскай калоне з атрадаў «Бальшавік» Гомельскага і імя К. Я. Варашылава Рэчыцкага раёнаў у пераходзе праз чыгуначную лінію Рэчыца – Васілевічы каля населенага пункта Крынкі для правядзення баявой аперацыі па разгроме нямецка-паліцэйскіх гарнізонаў у Дуброве і Узнажы Рэчыцкага раёна [6, с. 251; 15, с. 112–114].

Падчас базіравання партызан Хойніцкага раёна ў верасні 1942 г. паміж вёскамі Вялікі Бор і Восаў непадалёку ад чыгункі Хойнікі – Васілевічы яны падвергліся раптоўнаму нападу паліцэйскага падраздзялення і былі вымушаны адступіць. Пры адыходзе народныя месціўцы наскочылі на засаду славацкіх салдат, якія адкрылі агонь, але спецыяльна пускалі кулі міма. Дзякуючы такім дзеянням славацкіх ваеннаслужачых партызаны здолелі адарвацца ад карнікаў [14, с. 81].

Істотнай была дапамога антыфашыстаў 2-й славацкай дывізіі партызанам Гомельскага злучэння ў канцы студзеня – пачатку лютага 1943 г. падчас выхаду яго з блакады ў раёне Амелькаўшчынскіх лясоў і пераходу

шашэйнай дарогі Хойнікі – Рэчыца. Нягледзячы на тое, што славацкія дазоры бачылі рух вялікай калоны партызан, яны не адкрылі агонь і народныя мсціўцы змаглі прарвацца з акружэння ў бок Акцябрскага раёна [6, с. 253; 12, с. 560].

Нярэдка славакі-антыфашысты толькі імітавалі баявыя вылазкі супраць народных мсціўцаў і ўдары па іх групіроўках, рознымі спосабамі сабатавалі загады камандавання, скіраваныя на ўступленне ў баявое сутыкненне з партызанскімі атрадамі і групамі. У канцы 1942 г. атрад імя С. М. Кірава (камандзір У.П. Яромаў) і ўкраінскі батальён на чале з Селівоненкам трапілі ў складаную баявую сітуацыю ў раёне мухаедаўскіх лясоў. Акупанты вялі наступ на партызан шырокім фронтам і імкнуліся атачыць іх падраздзяленні. Акрамя таго ў дапамогу карнікам з Ельскага раёна быў накіраваны славацкі артылерыйскі дывізіён. Па просьбе партызанскага камандавання, перададзенай праз падпольшчыкаў, славацкія артылерысты не сталі абстрэльваць партызанскі лагер, а адкрылі агонь па іншай мясцовасці. У выніку партызанскія падраздзяленні разам з мясцовым насельніцтвам змаглі перайсці ў Амелькаўшчынскія лясы Хойніцкага раёна. [17, с. 390].

Яшчэ ў адным выпадку пры нападзе партызан на паліцэйскі гарнізон у вёсцы Баршчоўка Брагінскага раёна славакі не спяшаліся на дапамогу акупантам, прыдумваючы для адтэрміноўкі выезду на месца бою розныя прычыны. Такім чынам прамарнаваўшы час, славацкае падраздзяленне дабралася да апорнага пункта пасля таго, як партызаны разграмілі гарнізон і пакінулі населены пункт. Падчас бою партызанскі атрад колькасцю 70 байцоў ліквідаваў 25 акупантаў [8, с. 288; 14, с. 81].

Паказ поўнай карціны кантактаў і ўзаемадзеяння ваеннаслужачых 2-й славацкай дывізіі з падпольным і партызанскіх рухам на тэрыторыі Беларускага Палесся вымагае звароту да архіўных матэрыялаў і прац межных аўтараў. Гэта дазволіць знайсці дадатковыя звесткі па заяўленай праблеме ў напрамку даследавання, па-першае, усяго працэсу пераходу ваеннаслужачых славакаў і чэхаў у беларускія партызанскія фарміраванні, па-другое, удзелу ва ўзброенай барацьбе супраць германскіх акупантаў груп, аддзяленняў, узводаў, рот, арганізаваных са славакаў і чэхаў антыфашыстаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941–1945 : энцыклапедыя / Беларус. Сав. Энцыкл. ; рэдкал.: І. . Шамякін (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1990. – 680 с.
2. *Ветров, И. Д.* Братья по оружию / И. Д. Ветров – Минск : Беларусь, 1965. – 352 с.

3. Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны : в 3 т. / Л. Аржаева [и др.]; редкол.: А. Т. Кузьмин [и др.]. – Минск : Беларусь, 1983–1985. – Т. 3 / Л. В. Аржаева [и др.]; редкол.: А. Н. Мацко [и др.]. – 1985. – 531 с.
4. Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 – июль 1944): документы и материалы : в 3 т. / Ин-т истории партии при ЦК КПБ – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории АН БССР. – Минск : Беларусь, 1967–1982. – Т. 1 : Зарождение и развитие партизанского движения в первый период войны (июнь 1941–ноябрь 1942). – 1967. – 744 с.
5. Гісторыя Беларускай ССР : у 5 т. / гал. рэд. калегія.: І. М. Ігнаценка [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972–1975. – Т. 4 : Беларусь напярэдадні і ў гады Вялікай Айчыннай вайны Савецкага Саюза (1938–1945 гг.) / рэдкал.: І. С. Краўчанка (гал. рэд.) [і інш.]. – 1975. – 640 с.
6. Из истории партизанского движения в Белоруси (1941–1944 гг.) : сб. воспоминаний / редкол.: чл.-кор. АН БССР И. С. Кравченко [и др.]. – Минск : Госиздат БССР, 1961. – 506 с.
7. *Мачульский, Р. Н.* Вечный огонь. Партизанские записки / Р. Н. Мачульский – Минск : Беларусь, 1965. – 446 с.
8. Огни партизанской дружбы: сб. /Ин-т истории АН БССР; Изд-во «Освета» (Братислава). – Минск : Госиздат, 1962 – 419 с.
9. Памяць: гіст.-дакум. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. Ельскі раён. – Мінск : Ураджай, 2001. – 487 с.
10. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Калінкавіцкага р-на. – Мінск : Ураджай, 1999.–798 с.
11. Памяць: гіст.-дакум. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі : Мазыр. Мазырскі раён. – Мінск : Маст. літаратура, 1997. – 574 с.
12. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Гомеля. У 2-х кн. Кн. 1-я. – Мінск : БЕЛТА, 1998. – 608 с.
13. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Петрык. р-на. – Мінск : Ураджай, 1995. – 639 с.
14. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Хойніцкага р-на. – Мінск : БелЭн, 1993. – 383с.
15. Памяць : Нараўлян. р-н : гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі – Мінск : БЕЛТА, 1998. – 445 с.
16. Партизанская криничка. Документальная повесть. Издание второе, дополненное и переработаное. – Минск :Беларусь, 1072. – 272 с.
17. Партийное подполье в Белоруссии, 1941–1944 : Витеб., Могилев., Гомел., Полес. обл.: страницы воспоминаний : сб. / Ин-т истории АН БССР, Ин-т истории партии при ЦК КП Белоруссии – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Минск : Беларусь, 1985 – 415 с.
18. *Языкович, Э. Ф.* Партизанское движение в Белоруси в годы Великой Отечественной войны / Э. Ф. Языкович. – Минск : Нац. библ. Беларуси, 2021. – 255 с.